

„Rendszerváltás” 1968-ban

Rendszerváltás? Még egy? – kérdezheti gyanakodva az ember. A gyanakvás jogos, hiszen utólag egyre több a másként gondolkodó, s a számuk jobban gyarapszik, mint 1945 után a partizánoké. Nos, ez esetben valóban rendszerváltásról van szó, hiszen 1968-ban, amikor először leirtuk (1), ill. megfogalmazuk a nevelési, közösségi központok gondolatát, akkor az egy jelzőtűz volt a jövőbe vezető úton. Sokan hitetlenkedve olvasták, mások rózsaszín álomnak, ismét mások örültségnek tartották. Nem is csoda, hiszen 1968 előtt a merv központi szabályozás uralta a tömeges lakás- és közintézmény-építést hazánkban.

A közintézmény-építés területén 1968. január 1. jelentős fordulópont volt, mivel akkor szűnt meg a títustervek kötelező alkalmazása. Ennek az egyszerű ténynek valószínűleg azok az építésgenerációk örültek legjobban, akik arra kényszerültek, hogy títusterveket adaptáljanak, ami igen gyakran azt jelentette, hogy ugyanaz az iskola épült fel Nyíregyházán, mint Pécsen, Hevesen, mint Zalaiban.

Ilyen körülmények között leírni, hogy nemcsak hogy nem títustervek alapján kell építeni az óvodát, iskolát, művelődési házat, könyvtárat, sportlétesítményt, hanem öszszevont nevelési, közösségi központokra van szükség, meglehetősen bátor dolog volt, és korszerű, úttörő gondolatnak számított.

Szintén újszerűen hatott, hogy nem feltétlenül új típusépülettel kell kielégíteni az igényeket, hanem a meglévő és felújítható épületállomány átalakításával, illetve új épületek vagy épületrészek hozzáépítésével lehet és kell hatékony megoldást találni. Hasonlóan szokatlan elvárás volt az is, hogy mindenütt a helyi igényeknek megfelelően kell kialakítani az épületeket. Ezenkívül természetesen még számos egyéb tényező is mellbevágóan hatott a csak títustervekben gondolkodó városrendezőkre, építészekre, pedagógusokra, hatósági emberekre.

Talán ennyi elég is a „rendszer”, illetve az „állam” és az új intézmény, az ÁMK (Általános Művelődési Központ) viszonyának jelzésére. Akkor is tapasztaltuk, ami ma – több mint két évtized távlatából – már világosan látható, hogy ugyan nem tiltották, de nem is támogatták, azaz végeredményben *nem szerették* az ÁMK-t. Ám hogy ama mégis több mint háromszáz fenti típusú intézmény működik hazánkban, az elsősorban nem a központi főhatóságok, hanem a helyi vezetők érdeme.

Ott, ahol egy, a témáról szóló tájékoztató előadás alap gondolata találkozott a helyi vezetők elképzeléseivel, ott a gondolat megragadt és „szárba szökött”. Ahol viszont a helyi hatalmasságoknak nem nyerte meg a tetszését, ott bármilyen központilag történő rábeszélés reménytelen lett volna. Más kérdés, hogy a központi hatalom nem is vállalta, hogy ez ügyben gyengéd vagy gorombább erőszakot alkalmazzon.

Miért nem szerette a központi hatalom az új típusú intézményt? Miért volt, hogy a szobanforgó kutatásban résztvevő kitűnő pedagógusok, akik korszerű gondolataikat papírra is vetették a kutatómunka során, amikor hivatalból kellett véleményezni a dolgot, a minisztériumi apparátus más véleményt tudott rájuk kényszeríteni?

Ezekre a „miért”-ekre számos választ lehet adni, melyek közül a legfontosabb, hogy a rendszer azért nem szerette az ÁMK-t, mert *nyitott, demokratikus intézmény* volt, s ma is az. Ami elsősorban azt jelenti, hogy az egész lakónépességet, a legkisebbektől a legidősebbekig megkülönböztetés nélkül egyaránt és egyformán szolgálta és szolgálja. Ugyanakkor a zárt „porosz” iskolaszellem helyett egy emberszabásúbb iskola az eszménye. Végül pedig száműzte az elnökséget egyenes derékkal, feszülten figyelő zárt tömeg befogadására alkalmas „szovjet” típusú „kulturházat”, s olyan művelődési tereket hozott létre, amelyek a helyi lakónépesség igényeinek teremtettek kereteket. Ezzel egyidejűleg elvetette a mind a „porosz” típusú iskolákban, mind a „szovjet” típusú kulturházban oly honos tekintélyelvét.

Később, a nyolcvanas évek közepe táján a „hatalom” szövetségeseket is talált a szoban forgó nevelési-közösségi központok elszaporodásának megfékezésében, akik bár nem álltak a „hatalom” oldalán, ebben a kérdésben jól jött nekik a központi szervek elismerő pillantása, hiszen így zavartalanul hirdethették tovább részrehajló, demagóg nézeteiket.

A tárgyalat intézménytípus rohamos elterjedésének megakadályozásánál közkedvelt és mindig kéznél lévő ellenérvnek számított (és annak számít néha még ma is), hogy ezek az intézmények óriási monstrumok, melyekben úgymond elvész az individuuum, s lélektelenné válik bennük a gyerekek és a felnőttek, az oktatók és a tanulók, a fiatalok és az öregek közötti kapcsolat. Nos, ezekre a képtelen vádakra az élet adott csattanós választ, mert ezen intézmények nagy része nemcsak hogy nem monstrum, hanem egyenesen kicsinek is bizonyult, elég itt Besenyőtelekre, Kunszentmiklósrá, Fertődre vagy Kecelre gondolni. Amelyik a legnagyobb lett köztük, a pécsi, azért akkora, amekkora, mert a tízszintes lakóházak a kérdéses helyen nagyrészt már álltak, és a nevelési központ tervezését a lakótelep kijelölt helyére szánt négy általános iskola helyett, azok együttes alapterületének és tanulói létszámának figyelembevételével kellett megkezdénünk. Ez magyarázza, hogy a központ létszámkapacitását illetően meghaladja az azóta kétezer főben megállapított felső határt. Am mindennek ellenére a pécsi nevelési központ kitűnően működik, s a körülményeket sikerült az idők folyamán hozzáigazítani mindazokhoz a társadalmi, technikai, oktatásügyi változásokhoz (demográfiai változások, kábeltévé, középiskolai program stb.), amelyek egy hagyományos intézményt jobban megviseltek volna.

Ami pedig az emberi, szellemi viszonylatokat illeti, egyértelműen meg kell állapítani, hogy a kérdéses intézmények egy-egy lakókörzet, falu, településrész valóságos szellemi központjaivá váltak, amelyek szinte egymagukban képesek az alkotóelemeire szétziláló társadalmunkat – korra, nemre, vallási és politikai meggyőződésre való tekintet nélkül – újból emberi közösséggé formálni.

Természetesen valamennyien úgy véltük, hogy jó lenne *széles körű elemző munkával megvizsgálni* ezeket az intézményeket, hogy tényekkel, vizsgálati eredményekkel lehessen bizonyítani életképességüket, értékeiket. Az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) terhére lehetőséget kaptunk, hogy egy komplex kutatócsoporttal, hároméves munkával (1987-1989) megvizsgáljunk tizenöt intézményt (2). A kutatócsoportban építész, kutató és gyakorló pedagógus, népművelő, szociológus, valamint egy számítástechnikai szakember vett részt.

A kutatás megvalósította a kitűzött célt, mert a kijelölt intézmények esetében elemezte

- a tervezés,
- a megvalósítás,
- az üzemeltetés teljes folyamatát. A folyamatot
- a kutatás-fejlesztés,
- a szabályozás,
- a döntéshozókészítés-programalkotás,
- a telepítés,
- a funkció,
- a szerkezet,
- a berendezés és

- az üzemeltetés-fenntartás szempontjából vizsgálta, valamint levonta a szükséges következtetéseket, és ezekkel kapcsolatos javaslatokat fogalmazott meg.

A vizsgálat részletes ismertetésére sajnos most mincs módunk, annyit mégis megállapíthatunk, hogy ezek az intézmények megfelelnek korábbi elképzeléseinknek, s így mind *a jelen, mind a jövő közintézményeiként nyugodt szívvel ajánlhatók a magyar társadalom számára.*

Lassanként bebizonyosodik, hogy *az egész újjáformálódó magyar társadalom, az állami és egyházi oktatás, a kibontakozó demokratikus közösségi élet, mind-mind helyet kaphat a jelen és a jövő nevelési-közösségi központjaiban, melyek életképességének legnagyobb bizonyítéka, hogy az adott helyen, az adott időben mindig meg tudnak felelni az állandóan változó valós társadalmi igénynek.*

JEGYZET

- (1) Iskolaépítési kutatás. Az első komplex iskolaépítési kutatás Magyarországon. ÉVM kutatás, 1968-1970. A kutatást vezette: *Jeney Lajos*. A kutatócsoport tagjai: Ableda Gyula, Bajtai István, Bencédy József, Ferge Sándorné, Jeney Lajos, +Kálmán György, +Kiss Árpád, Kismarthy Lechner Kamill, Kiss István, +Mester Árpád, Petró Gyula, +Reischl Péter, Szrogh György és Szücs István.
- (2) Nevelési, közösségi intézményeink funkcionális elemzése. OTKA kutatás, 1987-1989. Témavezető: Jeney Lajos. A kutatásban közreműködtek: Pethes Endre, Horváth Attila, Pöcze Gábor, Vaikó Pálné, Botár András, Eszik Zoltán, Fóti Péter, Kovács Éva, Somorjai Idikó, Trencsényi László.

JENEY LAJOS

Tér, idő, autosz,

avagy: logika a történelem(nek is) tanítómestere

A tér és az idő problémája a történelemtanár szemszögéből nézve valószínűleg nem egyenrangú kérdés. Az idő nyilvánvalóan kitüntetett szerepet játszik a történeti gondolkodásban. Ami a fizika nézőpontját illeti, általában megelégszünk a fogalmak „operatív” meghatározásával. Ezalatt azt értem, hogy a fizikus méri a távolságot és az időtartamot, és általában nem foglalkozik a tér és idő filozófiai vonatkozásaival (1). A fizikusok a köznapi tér és idő fogalmakat használják, és többnyire meg is elégszenek velük, s csupán az extrém méretek és időtartamok vizsgálatára képez kivételt.

A térre, de főként az időre vonatkozó klasszikus ismereteink a fizikából a történelem tárgy körébe kerültek. A hét napjainak elnevezése például, vagy a hónapok nevei, hosszuk kialakulása, ma már sem a fizika, sem a csillagászat tárgy körében nem szerepel, bár ezek az ismeretek mindennapi életünk szerves részét alkotják.

A naptár egyébként, mint tárgy, azért érdekes, mert rajta az időt „ábrázoljuk”, azaz különböző időpontokat térben elkülönítve, de egyidőben láthatunk, ami az absztrakció rendkívül magas fokát igényli. A térről alkotott képünk iskolai tanulmányaink során a földrajzi térképek használatával lép az absztrakció első szintjére. Amennyire én emlékszem, az idő lineáris ábrázolásával először történelemórán találkoztam, egy „időszalag” elnevezésű centiméteres beosztású papírcsíkra írva fel történelmi események dátumát. Később fizikaórán már természetesnek tűnt, hogy a matematikából ismert absztrakt függvényfogalmat használva út-idő diagramokat rajzoltunk.

Ezek a térbeli időábrázolások már magukban hordozzák a tér-idő egységes szemléletének magvát. Az idő kitüntetett szerepe azonban egyelőre nem kérdéses, ami a fizikában az irreverzibilitás elvében, a biológiában pedig az evolúció elvében fejeződik ki.

A fizikus számára tér és idő között a mozgás szabja meg a viszonyt. Ha például egy fizikatanárnak azt mondják, hogy rajzolja fel a harmonikus rezgőmozgás út-idő függvényét, általában egy-másfél szinuszgörbét rajzol. Sohasem 1/6-ot, sem pedig mondjuk 140-et. Ez azt sugallja, hogy a tér és idő közti viszonyt a mozgással méri. A periodicitás pedig tagolja a teret is, az időt is. Szóban forgó fizikatanárunk bizonyára meglepődne, ha valaki a koordináta-rendszer kezdőpontjában nyugalomban lévő test út-idő függvényét akarná vele felrajzoltatni (2). Hát még ha ragaszkodna az időtengely beosztásának megadásához is! Ez esetben ugyanis nincs értelme a rövidebb-hosszabb időtartam ábrázolásának. (Talán magának az időtartamnak sem.) Ezért van az, hogy olyan események ábrázolásakor, amikor hosszabb nyugalmi időszakokat szakít meg egy-egy aktív periódus, egyszerűen kihagyják a nyugalmi időszak nagy részét, és a kihagyást egyrészt